

XVI asyrda Orta Aziýada syýasy atmosfera

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

XVI asyrda Orta Aziýada syýasy atmosfera XVI. YÜZYILDA ORTA ASYA'DA POLİTİK DÜZEN: MAVERAÜNNEHİR-ÖZBEK HANLIĞI (ŞİBANÎLER) MEŞRUIYET, HAKİMİYET VE HUKUK

Onaltıncı yüzyılda Asya'nın siyasi haritasına genel olarak bakıldığında ortak bir eğilim hemen fark edilir. Bu devirde, İran'da Safeviler ve Hindistan'da Babüriler gibi ya yeni bölgesel imparatorlukların ortaya çıktığı ya da Osmanlılar gibi daha evvelden oluşan yapıların güçlü merkezi imparatorluklar haline dönüştüğü görülür.[1] Çevresindeki bu gelişmelere karşılık, Orta Asya'da hem siyasal hem de kültürel olarak daha farklı bir eğilim söz konusudur. Özellikle 15. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya'nın gerek tarımsal gerekse bozkır alanlarında, merkezi idarelerin çözüldüğü ve yerini irili ufaklı pek çok sayıda yerel hanlıklar, beylikler ya da boy/kabile üstü yeni gruplaşmalara ve konfederasyonlara bıraktığı görülür.

Asya ve İslam dünyasında merkeziyetçi bölgesel imparatorlukların ağır bastığı bir devirde, Orta Asya'da yaşanan bu gelişmeler, mevcut literatürde son zamanlara kadar bir "gerileme" işareti olarak görülmüştür. Öyle ki 16. yüzyılda Asya, özellikle İslam dünyası tarihi üzerine yapılan çalışmalar, Osmanlı, Safevi ve Hindistan Babüriler devleti üzerine yoğunlaşmış, Orta Asya'ya bu tarihin dışına itilmiş ya da marjinal bir bölge olarak ele alınmıştır.[2] Andre Gunder Frank'in işaret ettiği gibi, örneğin Cambridge History of İslam gibi temel bir başvuru kaynağında bile Orta Asya, İslam dünyasındaki gelişmelerden soyutlanmış marjinal bir alan olarak gösterilmektedir.[3]

1500'lerden itibaren Orta Asya'nın siyasal, kültürel ve ekonomik olarak bir "gerileme" ve "durgunluk" sürecine girmiş

olduğu yaklaşımını son zamanlara kadar pek çok çalışmada açıkça görmek mümkündür. Mesela, Barthold, bir “gerileme” olduğunu kabul ederken, bunun nedenlerini İslamiyet çerçevesinde, özellikle “dervişizmin” ortaya çıkmasıyla ile açıklamaya çalışmıştır.[4] Öte yandan Bregel, gerilemenin nedenlerinden birinin konar göçer Türk boylarının ve 1500’lerden itibaren de Özbek boylarının Maverâünnehir’e gelmesi ve bölgede göçebeliğin yeniden yaygınlaşması olduğunu ileri sürmektedir.[5] Geniş çapta kabul gören bir görüş ise, Orta Asya’nın gerilemesini, dünya ekonomisi ve özellikle ticaretine bağlayan görüşler olmuştur. 1500’lerden itibaren Çin’e giden yeni deniz ticaret yollarının bulunması ile Orta Asya kervan ticaret yolunun eski önemini yitirdiği görüşü bunlardan biridir.[6] Ancak son zamanlarda özellikle Dale ve Burton’ın yaptıkları çalışmalar, Orta Asya’da ticaretin gerilememiş, özellikle kuzey-güney ekseninde uzun süre devam etmiş olduğunu ortaya koymuştur.[7]

Öte yandan Orta Asya tarihinin 1500’ler ve sonrası devri çok az çalışmaya konu olmuştur. Yani bir taraftan 1500’lerden itibaren Orta Asya’da siyasi, kültürel ve düşünsel olarak bir gerileme ve durgunluğun başladığı fikri ileri sürülürken, ne yazık ki son zamanlara kadar bu fikri ne destekleyecek ne de değiştirecek yeterli bir çalışma yapılmıştır.

Şüphesiz, bu devirde emperyal-evrensel merkeziyetçi yapıların tam aksine, Maverâünnehir- Özbek hanlığı gibi yerelliği destekleyen, çok merkezli, siyasi ve ekonomik olarak paylaşımı öngören hanlıkların/siyasaların ortaya çıkması, Orta Asya tarihinde bir dönemece işaret etmektedir. Cengiz- Moğol evrensel imparatorluğunun son kalıntılarının da ortadan kalktığı bu devirde (1500’lerden itibaren), Orta Asya’da farklı siyasal, kültürel ve ekonomik eğilimleri ve kesimleri bir arada tutan ya da tutmaya çalışan merkezileşmiş evrensel bir yapı yerine, bu eğilimlerin her birinin ayrı ayrı ses bulduğu pek çok sayıda yerel siyasi yapılar tercih edilmiş gibi görünmektedir. 15. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya’da yaşanan bu gelişmeler bir “gerileme” olarak değil, mevcut koşullara ve beklentilere cevap olarak ortaya çıkan

yeni bir politik düzen, toplum ve kültür olarak anlaşılmalıdır. Ve bu düzen neredeyse üç yüzyıl yani Çarlık Rusyası'nın bölgeyi ele geçirmesine kadar varlığını devam ettirecektir.

Orta Asya'da oluşan bu yeni düzenin önemli bir özelliği, bu devirde ortaya çıkan siyasi yapılarda, daha evvelki siyasal kültür özelliklerinin ve anlayışının yeni koşullar içinde yeni biçimler kazanmasıdır. Başka bir deyişle gerek Maverâünnehir Özbek Hanlığı gerekse Kazak konfederasyonu gibi 16. yüzyılda oluşan yapılarda yeni siyasal kültür özellikleri ve biçimleri ortaya çıkmıştır.[8] Hakimiyetin Cengiz soyundan olan hanların elinde bulunduğu bu yeni siyasal oluşumlarda, hem Cengiz Türk-Moğol hem de Cengiz öncesi İç Asya Türk siyasal kültür özellikleri İslamiyet'le mecz olarak yeni biçimler yaratmıştır. İşte bu durum bir "gerileme" ve "durgunluk"tan ziyade siyasi kültürde ve kimlikte bir dönüşüm ve çeşitlilik olarak anlaşılmalıdır.

Bu çerçevede, burada 16. yüzyılda ortaya çıkan irili ufaklı yapılardan biri olan Maverâünnehir- Özbek Hanlığı'nın siyasi düzeni incelenecektir. Bunun en önemli nedenlerinden biri bu siyasi düzenin yukarıda bahsettiğimiz gelişmelere önemli bir örnek olması, diğeri ise bu yeni düzenin, Orta Asya'nın siyasal ve kültürel çevresine yeni biçim vererek, bölgenin siyasi tarihini yüzyıllar boyu etkilemesidir.

■ Geçiş Sürecinde Orta Asya

Maverâünnehir-Özbek Hanlığı, Altınordu Cuci (Coçi) ulusunun, Özbek adını alan Türk-Moğol boylarının bir kısmının Cuci'nin beşinci oğlu Şiban soyundan olan Muhammed Şeybani Han liderliğinde 1500'lerin başlarında Maverâünnehir'e gelerek burada Temürlü idaresine son vermesi ile kurulmuştur. Hanlık, Orta Asya'nın yerleşik ve göçer alanlarında bir geçiş sürecinin sonunda ortaya çıkmıştır.

15. yüzyılın başlarından itibaren Orta Asya'nın konar-göçer ve yerleşik alanlarında birbirine paralel ve aynı zamanda birbiri ile yakından bağlantılı iki temel eğilim görülür. Bunlardan

ilki daha önce de işaret edildiği gibi nispeten merkeziyetçi yapıların çözülmesi ve yerini irili ufaklı hanlıklara, gruplaşmalara ve konfederasyonlara bırakmasıdır. İkincisi ise bu geçiş süreci içinde yoğun bir hakimiyet mücadelesinin yaşanması, hakimiyetin kimin elinde, nasıl kullanılması gerektiği konusunda yapılan tartışmalar ve tercihlerdir. Bu iki eğilimi Altınordu sahasında, Maverâünnehir ve Horasan gibi nispeten tarımsal ve kentsel alanları kontrol eden Temürlü idaresinde ve Orta Asya'nın diğer alanlarında izlemek mümkündür.

15. yüzyılın başlarından itibaren Cengiz-Moğol İmparatorluğu'nun en son varislerinden biri olan Altınordu Devleti, dağılma süreci içine girmiştir. Özellikle Temür'ün ticaret yolları açısından önemli bölgelerden biri olan aşağı Volga havzasında yol açtığı yıkım, Volga havzasına dayanarak ticaret yollarını ve dolayısıyla şehirleri kontrol eden Altınordu'nun varlığını devam ettirmesini güçleştirmiştir. Altınordu'nun 15. yüzyıldan itibaren tarımsal ve ticari açıdan önemli olan merkezleri ve alanları tek bir merkezden idare etmesi artık mümkün olmadığı gibi, Altınordu Cuci ulusu içinde bu konuda farklı görüşler ve ayrımlar ortaya çıkmıştır.[9]

15. yüzyılın ortalarına doğru Altınordu (Cuci ulusu), batıda özellikle ticaret ve ticaret yolları açısından önemli şehir merkezleri etrafından birbirinden bağımsız, ancak ekonomik açıdan birbirine entegre olmuş hanlıklara ayrılmıştır. Bunlar bilindiği gibi 1430'da Kırım'da Hacı Giray tarafından kurulan Kırım Hanlığı, 1445'te Uluğ Muhammed tarafından kurulan Kazan şehri merkez olmak üzere kurulan, Kazan Hanlığı, 1466'da Astrahan'da (Hacıtarhan) Kasım Han tarafından kurulan Astrahan Hanlıklarıdır.[10] Altınordu sahasının güneybatı ve doğudaki bozkır alanlarında ise özellikle Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Mangıt-Nogay, Özbek ve Kazak olmak üzere üç ayrı gruba ayrılacak olan Özbek kitlesinden yeni siyasi yapılar ve konfederasyonlar ortaya çıkacaktır.[11]

Altınordu'nun çözülüş sürecinde, Deşt-i Kıpçak'ta Cuci soyundan pek çok han birbirleriyle mücadele etmekte ve kendilerini destekleyen boylar ve beyler varsa hanlık

edebilmektedirler. Bu devirdeki hakimiyet mücadelesine özellikle Cuci'nin Tokay Temür ve Şiban oğlu soyundan gelen hanların aktif bir şekilde katıldığı görülmektedir.[12] Öte yandan bu hanlar Özbek beylerinin ve boylarının desteğini almaya çalışmaktaydılar. Mangıt/Nogay emirlerinden Edige evlatları, özellikle Vakkas ve daha sonra Musa Beyler hanların tahta geçmesinde önemli rol oynamaktaydı. 1428'de Şiban soyundan Cumaduk Han'ın yenilgiye uğraması ve öldürülmesinden sonra, Şiban soyundan olan Ebülhayır b. Devlet Şeyh;[13] Kiyat, Mangıt, Dürman, Kuşçı, Nayman, Karluk gibi Özbek kabile liderlerinin, özellikle Mangıt/Nogay beylerinin desteği ile 1429'da Şiban ulusunun merkezi olmuş olan Tura/Tümen şehrinde han ilan edilmiştir.[14]

Ebülhayır Han, Türk-Moğol Özbek kitlesinin önemli bir kesimini bir araya getirerek Özbek konfederasyonunu oluşturmuştur. Ebülhayır konfederasyonu içinde gelenekçi göçer ve aynı zamanda yerleşik hayata eğilimli boylar bir araya getirilmiştir. Bir süre sonra Altınordu'dan bağımsızlığını ilan edilen Ebülhayır Han, 1430-1431'de kuzey-güney ticaret ağının önemli noktalarından biri olan Harezm üzerine seferde bulunmuş ve burayı ele geçirmiştir.[15] Önce Çağatay hanları ve Altınordu ve daha sonra Temürlüler ile Altınordu'nun rekabet etmiş olduğu Harezm bölgesi, gerek ticari-ekonomik açıdan gerekse yerleşik hayatla olan ilişkileri devam ettirmek açısından Deşt-i Kıpçak'ta kurulacak olan bir hanlık için önemliydi.[16] Öte yandan Ebülhayır Han'ın Harezm seferi, onun yerleşik hayata eğilimli olduğu ve yerleşik bölgelere yakın bir siyasa kurmak istediğine de işaret etmektedir. Buna rağmen Ebülhayır Han Harezm'de uzun süre kalmayarak, belli olmayan sebeplerle Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüştür.[17]

1446 yıllarında Ebülhayır Han, bu sefer aşağı Sir Derya havzasına yönelmiş ve Sir Derya boyundaki Sıgnak, Akkurgan, Suzak gibi şehir ve kasabaları ele geçirmiştir. Bu tarihlerden itibaren Sıgnak, Ebülhayır Han'ın Özbek konfederasyonunun merkezi olmuştur.[18]

Özbek konfederasyonunun merkezinin aşağı Sir Derya boylarına kayması, Özbeklerin ve Ebülhayır Han'ın Temürlü idaresi ile

yakın ilişkiler kurmasına, özellikle Ebülhayır Han'ın Temürlü idaresindeki hakimiyet ve taht mücadelelerine katılmasına yol açmıştır. Dönemin kaynaklarına göre, Ebülhayır Han, Temürlü Ebu Said'in 1451'de Semerkand tahtına geçmesine yardımcı olmuştur.[19] Hatta bu yardımın karşılığında Ebülhayır Han, Uluğ Bey'in kızı Rabia Sultan ile evlenmiş, bu evlilikten Süyünç ve Köşkuncü Sultan doğmuştur.[20]

Bu konuda kaynaklarda yeterli bilgi olmamasına rağmen, yerleşik hayat ve kültür ile yakın ilişkiler Ebülhayır Han'ın konfederasyonu içinde ayrımların ortaya çıkmasında önemli rol oynamış olmalı. Öte yandan gevşek bağlarla bir araya gelen Özbek boyları ve Ebülhayır Han'ı destekleyen Şiban ve Tokay Temür soyundan sultanlar arasında Ebülhayır Han'ın merkeziyetçi idaresine karşı tepkiler su yüzüne çıkmaya başlamıştır. 1450'lerde, Tarih-i Reşidi'nin yazarı Mirza Haydar Duglat'a göre Tokay Temür neslinden Barak Han'ın oğulları Kirey (Giray) ve Canibek Sultanlar, Ebülhayır Han'ın merkezi otoritesine tepki olarak, kendilerine katılan Özbek boylarıyla birlikte Ebülhayır Han'ın konfederasyonundan ayrılmışlardır. Bu tarihten itibaren bu sultanlar ve ona katılan Özbek boyları "kendi başına", "bağımsız" anlamlarına gelen Kazak olarak adlandırılmıştır.[21] Özbek kitlesi içinden Kazak topluluğunun ortaya çıkması, Ebülhayır Han'ın merkezi otoritesine bir tepki olduğu kadar, yaşam biçimleri açısından yapılan bir tercihe de işaret etmektedir. Kazaklar konar-göçerliği tercih ederken, Şeybani Han liderliğinde Maverayünnehir'e giden Özbekler yerleşikliği tercih etmişlerdir.

1456 yılında Kalmakların Deşt-i Kıpçak'a yaptığı akınlar, Ebülhayır Han'ın Özbek konfederasyonuna büyük bir darbe vurarak, çözülüşünü hızlandırmıştır. 1468'de Ebülhayır Han'ın ölümünden sonra Deşt-i Kıpçak'ta yeni bir hareketlilik ve rekabet dönemi başlamıştır.[22]

Ebülhayır Han sonrası Deşt-i Kıpçak'ta yaşanan rekabet ve mücadele ortamı içinde, Ebülhayır Han'ın evlatlarının önemli bir kısmı berteraf edilirken, geride kalanlar çeşitli taraflara gitmişlerdir. Bazı sultanlar ve bazı Özbek boyları

Temürlü idaresindeki Maverâünnehir'e yönelmiştir. Bundan sonraki gelişmeler, Maverâünnehir bölgesini, özellikle Temürlü idaresini çok yakından ilgilendirdiği gibi, bu bölgenin daha sonraki tarihini de belirleyecektir.

15. yüzyılın ortalarından itibaren Cuci ulusunda yaşanan gelişmelere paralel olarak Temürlü idaresinde de önemli değişimler yaşanmaktadır. Temür'ün 1404'te ölümünden hemen sonra Temüroğulları arasında başlayan hakimiyet mücadeleleri 15. yüzyıl boyunca yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu süreç içinde Temür'ün yerini alan Şahruh Devri'nden itibaren (1407-1447), Temürlü idaresi Horasan ve Maverâünnehir olarak ikiye ayrılmış gibi görünmektedir. Şahruh, Herat merkezli Horasan'ı idare ederken, Maverâünnehir'in idaresini Semerkand'da bulunan Uluğ Bey'e bırakmıştır.[23]

Temür'ün ölümünden sonra Temürlü idaresindeki Maverâünnehir ve Horasan'da artık merkeziyetçi idareler benimsenmediği gibi, örneğin Uluğ Bey'in Türk-Moğol gelenekleri ve Yasa çerçevesinde merkezileşme çabaları Şeriat adı altında yoğun bir şekilde eleştirilmiştir.[24] Şahruh ise özellikle mali ve ekonomik olarak adem-i merkezi bir idare benimsemiş, vergiden muaf ve irsi olan toprak ihسانları soyurgaller ve vergi muafiyetleri sayesinde hem idaresini meşru kılmaya çalışmış, hem de yerel ve yerleşik kökenli toplumun desteğini almaya çalışmıştır.

Maverâünnehir'de Uluğ Bey sonrası Ebu Said Mirza (1451-1469) Devri'nde, adem-i merkezi yapı güçlenmiş, yerel ve kentsel hayatın temsilcileri olan özellikle Nakşibandiyya (Hacegan) gibi sufi tarikatler önemli siyasi güç kazanmışlardır. Ubeydullah Ahrar gibi tarikat şeyleri, dini hayatta olduğu gibi siyasi hayatta da hatırı sayılır rol oynamışlardır.[25] Temürlü Ebu Said Mirza'nın (1451-1469) Semerkand tahtına geçmesinde önemli rol oynayan Hoca Ubeydullah Ahrar ve daha sonra onun evlatları, Ebu Said Mirza'nın yerine tahta geçen Sultan Ahmed Mirza (1469-94) üzerinde de büyük nüfuz sahibi olmuşlardır.

Horasan'da ise hem Şahruh zamanından itibaren özellikle ekonomik ve mali alanlarda izlenen adem-i merkezi politikalar,

Hüseyin Baykara (1470-1506) zamanında da devam etmiş, toprak ihsanları ve vakıflar gittikçe yaygınlaşmıştır.[26]

15. yüzyılın sonlarına doğru Temürlüler arasındaki mücadeleler yeniden alevlenirken, Maverâünnehir’de asıl otorite ve güç, ulema ve meşayih gibi yerel ve yerleşik güçler ve Çağatay askeri aristokrasinin elinde idi. Şeybani Han liderliğindeki Özbekler işte böyle bir ortamda Temürlü idaresine son vererek burada Özbek Hanlığı’nın temellerini atmışlardır.

16. yüzyılın başlarında konar-göçer kökenli Özbek boyları, Cengiz evladı Cuci soyundan Muhammed Şeybani Han (1500-1501) liderliğinde bölgeye gelerek, burada Temürlü idaresine son vermiş ve yeni bir siyasanın temellerini ortaya atmışlardır. İleriki sayfalarda gösterileceği gibi, Cengiz soyundan Şeybani Han liderliğinde konar-göçer Özbek boylarının gelmesiyle birlikte, Maverâünnehir ve Horasan’da uzun bir aradan sonra yeniden Cengizli hakimiyeti restore edilmiş, Cengizli meşruiyet, hakimiyet ve hukuk anlayışı ve sembolleri yeniden canlandırılmıştır. Bu yeni hanlık, sadece yeni siyasi kültür özelliklerinin bölgeye gelmesini değil, aynı zamanda konar-göçer Özbek boylarının yerleşik toplumlarla eklemleşmesine de yeni bir sürece işaret etmektedir. Ve bu eklemleşmeden yeni bir siyasal düzen, kültür ve toplum ortaya çıkmıştır.[27] Burada 1500’lerde Özbeklerin Maverâünnehir’de başa geçmelerinden sonra, Cengizlilerin getirdikleri ve yaşadıkları topluma benimsettikleri siyasi düzenin bazı temel özellikleri, özellikle, meşruiyet, hakimiyet, hukuk anlayışları analiz edilecektir.

Şeybani Han ve Maverâünnehir-Özbek Hanlığı

Ebülhayır Han’ın torunu olan Muhammed Şeybani Han (1451-1510),[28] Ebülhayır Han’ın 1468 yılında ölümünden sonra kardeşi Mahmud Sultan Bahadır ile beraber, Şiban ve Tokay Temür soyundan gelen hanların muhalefeti sonucunda, Deşt-i Kıpçak’tan ayrılmak zorunda kalmıştır. Önce Hacı Tarhan (Astrahan) Hanlığı’na sığınan Şeybani Han burada da uzun süre tutunamayıp, o sırada Temürlülerden Ahmed Mirza’ya bağlı olan Buhara’ya gelmiş ve burada yaklaşık iki yıl yaşamıştır. Şeybani Han resmi biyografisi niteliğinde olan eserlere,

örneğin bunlardan biri olan Binai'nin Şeybani- name'si ve diğer çağdaş kaynaklara göre; Şeybani Han, Buhara'da geçirdiği süre içinde eğitimine devam etmiş, yerel ve yerleşik ahali ile, özellikle bu devirde toplumun dinsel kültürel hayatında önemli rol oynayan ulema ve meşayih ile yakın ilişkiler kurmuştur.[29] Değişik kaynaklarda özellikle menakıbname türü kaynaklarda Şeybani Han'ın hem Nakşibendi hem de Yesevi şeyhleri ile yakın ilişkiler kurmuş olduğu belirtilmektedir.[30] Şeybani Han kendi Divan'ın da ise Ahmed Yesevi ve Türkistan (Yesi) şehrine olan bağlılığını içten şiirlerle ifade etmektedir.[31]

İki yıl sonra Deşt-i Kıpçak'a geri dönen Şeybani Han,[32] politik kariyerine yeniden başlamış, kısa süre içinde Sir Derya orta ve aşağı boyundaki Arkuk, Sıgnak gibi önemli kasabaları ele geçirmiştir. 1500'de Şeybani Han, kendisine katılan Özbek boyları ve Ebülhayır soyundan bazı sultanlar ile birlikte, Temürlü idaresinin içinde bulunduğu durumdan yararlanarak, o sırada Temürlü Sultan Ali Mirza'nın sözde idaresinde bulunan Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmiştir. Ancak Şeybani Han henüz Semerkand şehrine girmeden, Temürlü Zahireddin Muhammed Babür'ün, (1483-1530) şehrin ileri gelenlerinin yardımı ile bazı kaynaklara göre Ubeydullah Ahrar'ın oğlu Hoca Yahya'nın yardımıyla, eline geçmiştir. Yaklaşık altı ay kadar süren bir kuşatmadan sonra 1501'de, Temürlü idaresinin sembolü olan Semerkand, yeniden Şeybani Han'a teslim olmuş ve Şeybani Han Babür'ün şehirden çıkıp gitmesine izin vermiştir.[33]

Semerkand ve Buhara'dan sonra, 1502-1503 tarihleri arasında Şeybani Han Fergane bölgesindeki Ahsi ve Andican gibi önemli kent ve kasabaları ele geçirmiştir. 1504-1505'te Harezm bölgesi (Ürgenç ve Hiva), 1505'te Belh'i ve nihayet 1507'de Hüseyin Baykara'nın oğullarının idare ettiği Herat, Şeybani Han'ın eline geçmiştir.[34] Böylece on yıldan daha kısa bir süre içinde Şeybani Han, kendisine katılan Özbek boyları ve sultanlarla birlikte Maveräünnehir, Horasan, Harezm ve Fergane gibi Orta Asya'nın tarımsal ve kentsel açıdan önemli bölgelerini ele geçirmiş ve bu bölgede yeni bir Cengizli Özbek

Hanlığı'nın temellerini de atmıştır.

Şeybani Han'ın 1510'da Şah İsmail Safevi ile Merv yakınlarında yaptığı mücadelede öldürülmesinden sonra, ele geçirilen toprakların önemli bir kısmı, özellikle Horasan bölgesi kısa sürede Şah İsmail Safevi'nin eline, Maverâünnehir ise onun desteklediği Babür'ün eline geçmiştir. Bu olaylar karşısında Türkistan bölgesine çekilen Özbek boyları ve Şibanlı/Ebülhayırlı sultanlar, Şeybani Han'ın yeğeni Ubeydullah Sultan ve Canibek Sultan liderliğinde kısa süre içinde bir araya gelerek 1511-1512 tarihlerinde kaybedilen toprakları yeniden ele geçirmiş ve hanlığı yeniden kurmuşlardır.[35]

■ Meşruiyet ve Liderlik: İslam ve Türk Moğol Cengizli Geleneği

Yüz yıldan fazla bir süredir Cengizli soyundan olmayan Temürlü idaresinde bulunan Maverâünnehir bölgesinde yeniden Cengizli soyundan hanlar hakim olmuş, Yasa ve hanlık gibi meşruiyet sembolleri kısa sürede bölgede kabul görmüştür.[36] Cengiz Han'ın kurduğu, sadece Cengiz Han ve evladının hükümdarlık ve hakimiyet hakkına sahip olduğu meşruiyet prensibi bölgede yeniden canlanmıştır.

Şeybani ve diğerleri aynı zamanda Müslümandırlar. Maverâünnehir'de Cengizli olduğu kadar İslami meşruiyet ve hakimiyet sembolleri de her zaman önemli olmuştur. Dolayısıyla Şeybani Han ve daha sonraki hanlar söylem ve pratikte hem İslami hem de Cengizli meşruiyet sembollerini kullanmışlardır. Şeybani Han'ın Divan'ın, da bu konuda pek çok örnek vardır. Örneğin bir şiirinde Şeybani Han şöyle demektedir:

Şaban yalğan demas kim Hak anı sahib-kiran kıldı.

Hesabda Tengrige kul men, nesebde Çingizi dur men.[37]

Öte yandan Şeybani Han'ın manzum biyografisi olan Muhammed Salih'in Şeybani-name'sinde Şeybani Han halkın iyiliği ve adaletini isteyen adil bir Müslüman hükümdar hem de hakimiyeti paylaşan bir Cengizli han olarak resmedilmiştir.[38]

Şeybani Han ve daha sonraki Şibanlı Özbek hanlar hem siyasi

meşruiyet kaynağı olarak hem de siyasal kültürlerinin bir parçası olarak bu iki geleneği yeni bir biçimde bir arada yaşatmaya çalışmışlardır. Örneğin, bir taraftan tam bir sofu Müslüman olarak tasvir edilen ve her işinde Şeriate uyduğu belirtilen Ubeydullah Han, devlet işlerinde yani hanlık ve hakimiyet meselelerinde anladıkları biçimiyle Yasaya uymuş ve sırası gelinceye kadar hanlık iddiasında bulunmamıştır.[39]

Yasa çerçevesinde diğer bir konu ülüş (paylaşım) olmuştur. Son yıllarda Yasa üzerine yapılan çalışmaların göstermiş olduğu gibi, Yasa gibi yazılı ve değişmez kurallar bütünü olmayıp, aksine zaman içinde değişen bir “anlayış”ı ve “dünya görüşünü” temsil etmektedir.[40] Cengiz soyundan Özbek boylarının Özbeklerin anladıkları biçimiyle Yasa, hakimiyetin ve verasetin paylaşımı (ülüş) olarak anlaşılmış ve Özbek siyasi düzenine bu anlayış biçim vermiştir.

■ Hakimiyette Ortaklık ve İktidarın Paylaşılması: Özbek Ülüş Sistemi

Şeybani Han tarafından temelleri atılan Özbek siyasi düzenini, yerine geçtiği Temürlü siyasi düzeninden ayıran özellik, Temürlülerin aksine, Şibani Özbeklerin hakimiyette ortaklık ve iktidarın paylaşımı anlayışı üzerinde uzlaşmış olmaları ve bu anlayışı bir anlamda kurumsallaştırmaları denilebilir.

16. yüzyılda oluşan Özbek politik düzeninin temel özelliklerini ilk defa ele alan ve analiz eden rahmetli Martin B. Dickson olmuştur.[41] Yaklaşım açısından Dickson’ı takip eden McChesney, bu düzenin ya da sistemin bir vakfın tarihi etrafında 16 ve 17. yüzyıllar boyunca ekonomik ve siyasal koşullar içinde geçirdiği evrimi sergilemiştir.[42]

Özbek politik düzeninin temelini, Türk-Moğol devlet geleneği olan “hakimiyette ortaklık” anlayışı oluşturmaktadır.[43] Bu anlayışa göre ele geçirilen ya da fethedilen topraklar yönetici sülale ya da soyun bütün üyelerinin ortak mülkü olup, bu toprakların aile üyeleri arasında paylaşımını öngörmektedir. Doğal olarak hakimiyetin ve verasetin paylaşımını benimseyen bu anlayış, Batı terminolojisinde

“appanage system”, Orta Asya Türk tarihi terminolojisinde Zeki Velidi Togan’ın ilk olarak kullandığı “ülüş sistemi”ni yaratmıştır.[44] Cengiz öncesi devirlerden, Cengiz ve sonrası devirlerde tarih boyunca farklı biçimlerde anlaşılan “hakimiyette ortaklık” ve “ülüş sistemi” genellikle ekonomik kaynakların, paylaşımı olarak anlaşılmış, iktidarın paylaşımı genellikle kesimlerle sınırlanmıştır.[45] Cengiz Han zamanında ekonomik kaynaklar geniş çapta paylaşılırken, hakimiyet belirli kesimin elinde kalmıştır.[46] Öte yandan Cengiz Han sonrası Cengizli devletlerden konar-göçer unsurların hakim olduğu Altınordu ve Çağatay ulusunda paylaşım (ülüş) yaygın bir şekilde uygulanırken, yerleşik alanların idare eden İlhanlı ve Çin’de Yüan gibi Cengizli devletlerde paylaşım daha sınırlı olmuş gibi görünmektedir.[47]

Hakimiyette ortaklık ve verasetin anlayışı en bariz şekilde Özbek hanedanlık/sülale yapısında kendini gösterir. Sülalenin en temel özelliği şüphesiz Cengiz soyundan olmalarıdır. Ancak bu yeterli değildir. Bu dönemde Cengiz soyundan gelen başka siyasi yapılar da mevcuttur. Maverâünnehir- Özbek Hanlığı’nın hakim sülalesini bu diğer Cengizli hanlıklardan ayıran, onların Cengiz’in en büyük oğlu Cuci’nin oğlu Şiban soyundan gelmiş olmasıdır. Bundan dolayı sülale, genellikle “Şibanlılar” ya da yanlış bir şekilde “Şeybaniler” olarak bilinmektedir. Ancak bu adlandırmada bir problem söz konusudur. Çünkü Maverâünnehir-Özbek Hanlığı’nın yöneticisi sülalesi Şiban soyundan gelen herkesi değil, sadece Şiban soyundan Ebülhayır Han evlatlarını kapsamaktadır.[48] Hatta Şeybani Han 1507’de Temürlülerin elinden Herat’ı ele geçirdiği zaman hutbe hem Şeybani Han hem de Ebülhayır adına okutmuştur.[49] Bu bir anlamda Ebülhayır Han soyundan olan diğer sultanların hakimiyet ve veraset haklarının kabulünü sembolik olarak ifade etmektedir.

Dolayısıyla Şeybani Han, Maverâünnehir-Özbek Hanlığı’nın kurucusu olmasına rağmen, Ebülhayır Han soyundan gelen bütün sülale üyeleri, hakimiyet ve veraset hakkına sahip olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde Şeybani Han, hanlığın kurucu lideri olarak kariyerinin başından itibaren, Ebülhayır Han soyundan

sultanları kendisine katılmaya davet etmiş, ele geçirilen toprakları, yapılan değişik kurultaylarda Ebülhayır oğulları arasında paylaştırmıştır.[50] Şeybani Han Devri'nde, özellikle 1501-1509 tarihleri arasında ele geçirilen toprakların paylaşıldığı en az iki ya da üç kurultay toplanmış ve bu kurultaylarda fethedilen topraklar, Ebülhayır soyundan sultanlar ve onları destekleyen Özbek beyleri/boyları arasında dağıtılmıştır. Şeybani Han'ın ölümünden bir ya da iki yıl sonra 1511-1512 yılları arasında toplanan kurultaylarda da yapılan düzenlemeler ise uzun süreli olmuştur.

Çağdaş kaynaklar, yapılan toprak dağıtımları konusunda hemen hemen aynı benzer bilgileri vermektedirler. Büyük bir ihtimalle 1504 yıllarında Şeybani Han tarafından Ebülhayırlı sultanlar arasında yapılan ilk toprak paylaşımına (ülüş) Binai ve Muhammed Salih, Şeybani-name adlı eserlerinde detaylı bir şekilde verilmiştir. Bu eserlere göre, Şeybani Han, Maverâünnehir'in tamamını ele geçirdikten sonra, Türkistan şehri ve etrafının hakimiyetini, amcası ve Ebülhayır Han'ın o sırada hayatta olan en büyük oğlu Köşküncü Sultan'a vermiştir. Taşkent ise Ebülhayır Han'ın diğer bir oğlu olan ve Şeybani Han'ın fetihleri sırasında ona katılan Süyünç (Hoca) Sultan'a verilmiştir. Andican'ı ise Ebülhayır Han'ın o sırada hayatta olmayan Hoca Muhammed adlı oğlundan olan Canibek sultan almıştır. O sırada vefat etmiş olan Şeybani Han'ın kardeşi Mahmud Bahadır Sultan'ın oğlu olan Ubeydullah Sultan'a Buhara verilirken, Ebülhayır soyundan olmamakla birlikte, Şeybani Han'ın fetihlerine katılan Hamza ve Mehdi Sultan'a Hisar şehri verilmiştir.[51] Geniş çapta bir paylaşımın gerçekleştirildiği bu kurultayda Özbek siyasi düzeninin temelleri atılmıştır. Bu paylaşım sonucunda, Ebülhayırlı/Şibanlı hakim sülale içinden Dickson'un "cousin clans" adını verdiği, her birinin başında Ebülhayır Han'ın oğullarından birinin soyundan gelen sultanların bulunduğu dört ayrı yönetici alt kol/soy ortaya çıkmıştır.[52] Bu kollar, Şeybani Han ve kardeşi Mahmud Bahadır Sultan'ın soyu olan Şah Budakoğulları,[53] Köşküncü Sultan ve oğulları, Süyünç Sultan ve oğulları, Hoca Muhammed oğullarıdır (ya da Canibek oğulları).[54] Bu hakim

kollar/soylar,  l    /hisseleri olan m  lklerine (memalik, memleke) aile haklarını ekleyerek zamanla özerk birimler haline d n     lerdir.

Bu ilk kurultayda yapılan düzenleme ile Taşkent, Semerkand, Buhara ve Türkistan temel  l     merkezleri olmuştur. Bu payla ımdan sonra ele geçirilen topraklar ise, ele geçiren kişi ya da yönetici soyun payına d      gibi görünmektedir. Örneğin, Harezm, Belh ve Herat Şeybani Han tarafından fethedildikten sonra bu şehirler, Şeybani Han ailesi arasında payla ılmı  gibi görünmektedir. Zira Mehman-name-yi Buhara'ya göre Harezm hakimi Şeybani Han'ın oğlu Pulad Sultan, Belh hakimi ise Şeybani Han'ın bir diğer oğlu Hurrem ah Sultan'dır.[55] Herat ise büyük ihtimalle Şeybani Han'ın kendisinin payına d     t r. İlginçtir ki Belh dışında bu sonradan ele geçirilen şehirler tam olarak  zbek Hanlı ı'nın bir parçası olamamıştır. 1510'da Şeybani Han'ın  ah İsmail Safevi ile yapt  ı mücadele sırasında ölmesinden sonra elden çıkan Herat, 16. yüzyıl boyunca  ıibaniler ve Safeviler arasında sürekli el de i tirmi tir. Öte yandan Harezm bölgesi özellikle Vezir ve Ürgenç, 1510'da Yadigar Sultan'ın torunları olan Berke Sultan'ın oğulları İlbars ve Balbars Sultanlar tarafından ele geçirilmiş ve burada Hiva Hanlı ı kurulmuştur. Öte yandan 1510'da elden çıkan Belh, 1526'da Canibek oğullarından Kistin Kara Sultan tarafından ele geçirilmiş ve bu tarihten itibaren Belh, Canibek oğullarının hissesi olmuştur.

Bir kere payla ıldıktan sonra bu topraklar,  ıibanlı/Ebülhayırlı yönetici alt soyların irsi m lk  olmuş, her yönetici alt kol/soy, bu toprakları kendi aile  yeleri arasında yeniden payla mı tır.

Öte yandan bir kere da ıtıldıktan sonra, paylaşılan toprakların geri alınması ya da yapılan düzenlemeyi değiştirmek pek kolay olmamıştır. Örneğin, Zubdat al-Asar'ın yazarı Abdullah Nasrullahi'ye göre, Şeybani Han Kazak seferi sonrasında sultanların  l    /hisselerini değiştirmek isteyince, bu sultanlar arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Hatta Şeybani Han'ın bu tavrına sinirlenen sultanlar, 1510'da  ah İsmail'e

karşı sefere çıktığında, Şeybani Han'ın yardım isteğine isteksiz davranmışlardır.[56] Öyle ki aşağıda gösterileceği gibi Şeybani Han'ın ölümünden sonra, eski düzenlemeye hemen geri dönülmüştür.

Hanların diğer sultanlar ya da kendi soyu dışındaki diğer kollar/soylar ve onların hakim bölgeleri üzerinde otoritesi hemen hemen hiç yoktur. Han, sadece eşitlerden biri olduğu gibi, hanların, sultan unvanını alan diğer yönetici alt soy üyeleri ile olan ilişkileri daha çok ikna ve uzlaşmaya dayanmaktaydı. Han'ın sembolik otoritesi kabul edilirken, hanlardan hakem rolü görevi üstlenmesi beklenmiştir

Bu durum özellikle Şeybani Han'ın ölümünden sonra açıkça ortaya çıkmış ve bir anlamda kurumsallaşmıştır. Şeybani Han'ın 1510'da ölümünden ve 1512'de hanlığın yeniden restore edilmesinden sonra, Şah budak oğulları, Köşkuncü oğulları, Canibek oğulları ve Süyünç oğulları bir araya gelerek hemen bir kurultay toplamışlardır. 1512'de yapılan bu kurultayda bazı ufak değişikliklerle birlikte daha önceki kurultaylarda yapılan düzenlemeye bağlı kalınmıştır. Bu kurultayda yapılan düzenlemeye göre, Ubeydullah (Ubayd Allah) Sultan, daha önce de olduğu gibi Buhara hakimi olmuştur. Andican, Moğol sultanlarının eline geçtiği için, Canibek Sultan ve oğullarına Miyankal şehri verilmiştir. Daha önceki kurultaylarda yapılan düzenlemelerden farklı olarak, daha önce Türkistan bölgesi hakimi olan, Şeybani Han'ın ölümünden sonra han seçilen Köşkuncü Sultan, bu kurultayla Semerkand hakimi olmuştur.[57] İşte 1512'de bu kurultayda yapılan düzenleme, uzun süre değişmeden kalacaktır.

Şeybani Han'ın ölümünden sonra yapılan bir diğer kurultayda[58] verasette ekberiyet sistemi benimsenerek, ailenin en yaşlı üyesi olarak Köşkuncü Han, han ilan edilmiştir. Aynı kurultayda yaşça Köşkuncü Sultan'dan daha küçük olan Süyünç Sultan kalgan (kalkan) ilan edilmiştir.[59] Böylece Ebülhayırlı sultanlar, veraset mücadelesi yapmadan yeni hanı seçmişler, kalgan ile de daha sonra ortaya çıkacak olan veraset tartışmaları da önceden çözümlenmeye çalışmışlardır. Orta Asya tarihinde hükümdarların ölümünden

sonra ortaya çıkan hakimiyet ve taht mücadeleleri düşünülecek olursa, bu oldukça önemli bir olgudur.

Ekberiyet prensibine (seniority) daha evvelki Türk ve Cengizli Türk-Moğol devletlerinde değişik dönemlerinde rastlanmakla birlikte, bu prensibe yaygın bir şekilde bağlı kalınmamıştır.[60] Bu prensibe en çok Cuci ulusunda bağlı kalındığı bilinmektedir. Cuci'nin Cengiz Han'ın en büyük oğlu olduğu dikkate alınırsa bu düşündürücüdür. Şibani Özbeklerin ekberiyet sistemini benimselerinde, Cuci ulusundan getirdikleri gelenekler şüphesiz önemli rol oynamıştır.

Bu sistem, hanların sembolik otoritesini artırırken, diğer taraftan onların fiili iktidarını sınırlamıştır. Öte yandan ele geçirilen toprakların aile üyeleri arasında paylaşılması sayesinde, hanların sembolik otoritelerini şahsi bir mülke dönüştürmeleri güçleşmiştir. Şibanli sultanlar uzun süre ekberiyet sistemine bağlı kalacaklardır. Mesala, Bade al-Vekayi'nin yazarı Vasifi ve Tarih-i Reşidi'nin yazarı Haydar Duglat'ın eserlerinde işaret ettikleri gibi 1512'de Buhara'yı Babur'un elinden alan Ubeydullah Han, halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmasına ve desteklenmesine rağmen, hatta adına İsfahani tarafından hutbe okunmuş olmasına rağmen, hanlığı yaş esasına göre Köçkuncü Sultan'a bırakmış ve kendisi han olmak için sırasının gelmesine beklemiştir.[61]

Ubeydullah Sultan ancak 1533'te ekberiyet usulüne göre han ilan edilmiş ve 1540 yılına kadar hanlık sürmüştür. Ubeydullah Han'dan sonra Köşkuncü oğullarından Abdullah kısa bir süre han olmuş ve onun ardından yine Köşkuncü oğullarından Abdullatif Sultan (1540-1552) hanlık tahtına geçmiştir. Daha sonra ise onun yerine Süyünç Sultan oğullarından Barak Han olarak da bilinen Nevruz Ahmed Han (1552-1556) geçmiştir.

Özbek "ülüş düzeni" 16. yüzyılın ortalarına kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiş, bazı anlaşmazlıklara rağmen, hakim soylar/boylar arasında dikkate değer bir uyum sağlanmıştır. Ancak 16. yüzyılın ortalarından itibaren hem her alt soy içinde ya da ülüş merkezi içinde hem de alt soylar arasında bir iç mücadele dönemi başlamıştır.[62] Bu iç mücadeleler, McChesney'in belirtmiş olduğu gibi, Özbek politik düzeninin

yeni koşullar, özellikle yerel ve yerleşik koşullara uyum ve adapte olma sürecinin bir sonucudur.[63]

İlk yıllardaki hareketliliğın sona erdiğı, başka bir deyişle dışa yönelik yayılmanın duraksadığı bu dönemde, şıbanlı/Ebülhayırlı yönetici alt soylar, birbirlerinin mülklerinin aleyhine yayılmaya başlamışlardır. Bu durum sistemin kendi içindeki zayıflıklarından kaynaklanmış gibi görünmektedir. Zira her bir yönetici kol/soy toprakları kendi evlatları arasında paylaşmak zorunda idiler. McChesney'in belirtmiş olduğu gibi, eldeki sınırlı mklere karşılık, ülüş/pay almak isteyen ve bu hakka sahip olan yeni üyelerin artması, doğal olarak bir baskı yaratmıştır. Bu i baskıyı karşılamanın yollarından biri ya yeni topraklar fethetmek ya da diğer soyların hisselerine aleyhine genişlemek olmuştur. Bunlardan ilki zorlaştığı için ikinci seçenek ön plana çıkmış gibi görünmektedir.[64]

Yönetici altsoylar arasındaki i mücadeleler sonucunda önce şahbudak oğulları daha sonra 1557-1582 tarihleri arasında sırasıyla Süyünç ve Köşküncü oğulları, Abdullah b. İskender Sultan (1583-98) liderliğinde Canibek oğulları tarafından berteraf edilmiştir.

Bu mücadeleler sonucunda Abdallah Han liderliğinde, Canibek oğulları tek hakim soy olarak kalmışlardır. Taşkent, Semerkand, Buhara ve Belh gibi daha önceki ülüş merkezleri Canibek oğullarının hakimiyeti altına girmiştir. Ancak buna rağmen zbek siyasi sistemi bir anlamda kendini yenilemiştir. Çünkü, bu sefer hanlığın toprakları Canibek oğulları arasında yeniden paylaşıldığı gibi, bu paylaşımdan Canibek soyundan gelen yeni yönetici alt soylar/boylar ortaya çıkmaya başlamıştır.[65]

Canibek oğullarının hakimiyeti 1598-99 yılına kadar sürmüş, bu tarihlerden itibaren onların yerine Cuci soyundan olan başka bir sülale Tokay Temriler (Astrahanlılar) almıştır. Tokay Temriler, kendilerinden önceki şıbaniler gibi hakimiyetin ve verasetin paylaşımını benimsemişlerdir. Böylece 16. yüzyılın başlarında temelleri atılan çok merkezli, yerelliği benimseyen ve iktidarın paylaşımını öngören zbek siyasi düzeni bir

yüzyıl daha devam etmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Nurten KILIÇ – SCHUBEL,
Kenyon College Din Araştırmaları Bölümü / ABD.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 624-633

■ Kaynaklar:

- ♦ Abdullah b. Muhammed b. Ali Nasrullahi, Zubdat al-Asar. Taşkent, IVAN, Uz., No: 608.
- ♦ Adshead, S. A. M., Central Asia in World History. New York: St. Martin's Press, 1993.
- ♦ Ahmedov, Bori, Özbek Ulusu. Taşkent: Abdulla Kadiriy Namıdagi Halk Merası Neşriyatı, "Nur", 1992.
- ♦ Aka, İsmail, Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447), Ankara, TTK Yay., 1994.
- ♦ Anonim, Tevarih-i Guzide Nusratname, A. M. Akramov (ed.), Taşkent, 1967.
- ♦ Ayalon, D., "The Great Yasa of Chinggis Khan. A Reexamination. Preface (A). The Basic Data in the Islamic Sources on the Yasa and on It's Contents", Studia Islamica 33, 1971.
- ♦ Barfield, Thomas J., The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China, 221 BC to AD1757. Cambridge MA, Oxford UK, 1992.
- ♦ Barthold, V. V., Four Studies on the History of Central Asia. Rusça'dan çevirisi V ve T. Minorsky, c. II, Ulugh-Beg. Leiden: E. J. Brill, 1958.
- ♦ Barthold, V. V., Soçineniia, c. VIII. Moskova, 1973.
- ♦ Bodrogligeti, A. J. E., "Yasavi Ideology in Muhammad Shaybani Khan's Vision of An Uzbek Empire", Journal of Turkish Studies, 18 (1994), 41-57.
- ♦ Bregel, Yuri, "Turco-Mongolian Influences in Central Asia", Robert L. Canfield (ed.), Turco- Persia in Historical Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 53-77.
- ♦ Dickson, M. B., "Shah Tahmasb and the Uzbeks", Princeton University: Ph. D. Dissertation, 1958.

- ♦ Dickson, M. B., "Uzbek Dynastic Theory in the Sixteenth Century", Trudy XXV-ogo Mejdunarodnogo Kongressa Vostokovedov 3 (1960), 208-216.
- ♦ Ebülğazi Bahadır Han, Şecere-i Türk, P. I. Desmaisons (ed.), Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghazi Bahadur Khan, St. Petersburg, 1871.
- ♦ Fazlullllah b. Ruzbihan İsfahani, Mihman-name-yi Buhara, Manuçihr Sutuda (ed.), Tehran, Bungah-i Tarcumah wa Nashr-i Kitab, 1341/1963.
- ♦ Frank, Andre Gunder, " Central Asia'a Continuing Role in the World Economy to 1800". Michael Gervers ve Wayne Schlepp (ed.), Historical Themes and Current Change in Central and Inner Asia. Toronto Studies in Central and Inner Asia, No. 3. Toronto, 1998, 14-38.
- ♦ Gıyas al-Din Khwandamir, Habibu's-siyar, Tome Three. The Reign of the Mongol and the Turk Translated and Edited W. M. Thackston. 2. cilt, Cambridge, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1994.
- ♦ Gross, Jo-Ann, "The Economic Status of A Timurid Sufi Shaykh: A Matter of Conflict or Perception", Iranian Studies XXI, 1-2 (1988), 84-104.
- ♦ Hasanhoca Nisari, Muzakkir-i Ahbab, İsmail Bekcan (çev.), Taşkent, 1993.
- ♦ Hafiz-i Tanış Buhari, Şeref-name-yi Şahi, Abdullahname, faskimile, 2 cilt, M. A. Salakhhetdinova (ed. ve çev.), Moskva, Izd. 'Nauka', 1983.
- ♦ İnalçık, Halil, " The Ottoman Succession and Its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty", The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society. Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993, 37-69.
- ♦ Kılıç-Schubel, Nurten, " Diversity in Political Culture: Muslim Empires of Eurasia in the 16th Century.
- ♦ Ottomans, Mughals, Safavids, Uzbeks". Great Ottoman Civilization, c. 1. Ankara, 2000.
- ♦ Manz, B. F., The Rise and Rule of Tamerlane. Canto Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

- ♦ McChesney, R. D., "Central Asia in the 10th- 12th/16th- 18th Centuries", *Encyclopaedia Iranica*, c. V., 181-182. (1992).
- ♦ McChesney, R. D., *Waqf in Central Asia. Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889*, Princeton-New Jersey, Princeton University Press, 1991.
- ♦ McChesney, R. D., *Central Asia. Foundations of Change*. Princeton, New Jersey: The Darwin Press, Inc., 1996.
- ♦ Mevlana Binai, *Şeybani-name*, Kazuyuki Kubo (ed.), Kyoto, 1997.
- ♦ Morgan, D. O., "The 'Great Yasa of Chingiz Khan' and Mongol Law in the Ilkhanate", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* XLIX, 1 (1986), 162-176.
- ♦ Muhammed Haydar Mirza Dughlat, *A History of the Moghuls of Central Asia, Being the The Tarikh-I Rashidi of Mirza Muhammad Haydar Dughlat*, N. Elias (ed.) ve E. Denison Ross (çev.), reprint, 1972.
- ♦ Muhammed Salih, *Şeybani-name*, metin edisyonu ve Almanca çevirisi H. Vambery, *Die Scheibaniade. Ein ozbekisches Heldengedicht in Gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm*, Wien, 1885.
- ♦ Paul, Jürgen, "Forming A Faction: The Himaya System of Khaja Ahrar", *International Journal of Middle East Studies*, 23 (1991), 533-548.
- ♦ Pitçulina, K. A., "Prisirdarinskie goroda i ih znaçenie v istorii kazahskih hanstv v XV-XVII vekah", *Kazakhstan v XV-XVIII*. Alma-Ata: Izd. "Nauka", 1969, 5-49.
- ♦ Safargaliyev, M. G., *Raspad Zalotoi Ordi*, Sarank, Mordovskoe Knijnoe Izd, 1960.
- ♦ A. A., "Şeybani-Han i zavoevanie imperi Timuridov". *Materiali po istorii tajik uzbekov Srednei Azii XII*, 1, 1954, 39-83.
- ♦ Şeybani Han, *Divan*, İstanbul, Topkapı Sarayı, Ahmet III, No. 2436.
- ♦ Şeyh Alem Azizan, *Lamahat min nehahat al-kuds*, Taşkent, IVAN, UzRep., No. 495.
- ♦ Subtelny, M. E., "Socio-Economic Bases of Cultural Patronage under the Later Timurids", *International Journal of Middle*

East Studies 20, 4, (1988), 479-505.

♦ Togan, İ., "Altınordu Çözülürken Kırım'a Giden Yol", Türk-Rus İlişkilerinde Dün Bugün Sempozyumu, Ankara: 12-14 Aralık 1992.

♦ Togan, İsenbike, "Inner Asian Merchants at the Closing of the Silk Road (17th Century)". Land Routes of the Silk Roads and the Cultural Exchanges Between the East and West Before the 10th Century. Desert Route Expedition International Seminar in Urumqi, August 19-21, 1990, New World Press, 139-160.

♦ Togan, İsenbike, "Jöchi Khan and the Accounts on the Siege of Khwarazm as Symbols of Legitimacy" International Seminar "Source Studies of the History of Ulus Djuchi (Golden Horde) from Kalka to Astrakhan (1223-1556) Sunulan Bildiri. Kazan: 23-26 Haziran 1998.

♦ Togan, İsenbike, "Patterns of Legitimation of Rule in the History of the Turks". Korkut E. Ertürk (ed.), Rethinking Central Asia, Ithaca, 1999.

♦ Togan, İsenbike, "Türk Tarihi Prensipleri İçinde Dışta Ticaret İçte Ülüşün Rolü", Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Kongresi. Ankara: TTK, 5-9 Eylül, 1994.

♦ Togan, İsenbike, "Uluğ Bey Zamanında Yasa ve Şeriat Tartışmaları". Tarih Çevresi 10 (1994), s. 9-16.

♦ Togan, İsenbike, Flexibility and Limitations in Steppe Formations The Kerait Khanate and Chinggis Khan, Leiden-New York, Brill, 1998.

♦ Togan, Z. V., Umumi Türk Tarihine Giriş, 2. baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.

♦ Togan, Zeki Velidi, Bugünkü Türkili ve Türkistan ve Yakın Tarihi. 2. baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

♦ Voll, John O., "Central Asia as a Part of the Modern Islamic World". Beatrice F. Manz (ed.), Central Asia in Historical Perspective. Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1994, 62-81.

♦ Zahiraddin Muhammad Babur Mirza, Baburnama, Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khanhanan's Persian Translation. Turkish Transcription, Persian Edition and English

Translation. W. M. Thackston (ed.), c. I, 1993-94.

■ Dipnotlar:

[1] Bu konuda bkz. benim: " Diversity in Political Culture: Muslim Empires of Eurasia in the 16th Century. Ottomans, Mughals, Safavids, Uzbeks". The Great Ottoman Turkish Civilization, C. 1, Ankara, 2000, s. 275-284.

[2] Bu yaklaşımın bir eleştirisi için bkz. John O. Voll, "Central Asia as a Part of the Modern Islamic World". Beatrice F. Manz (ed.), Central Asia in Historical Perspective. Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1994, s. 62-81.

[3] Andre Gunder Frank, "Central Asia'a Continuing Role in the World Economy to 1800". Michael Gervers ve Wayne Schlepp (ed.), Historical Themes and Current Change in Central and Inner Asia. Toronto Studies in Central and Inner Asia, No. 3. Toronto, 1998, s. 14.

[4] Barthold'a gore özellikle Uluğ Bey devrinden sonra bu süreç başlamış gibi görünmektedir. Bkz.: V. V. Barthold. Four Studies on the History of Central Asia. Rusçadan çevirisi V ve T. Minorsky, C. II: Ulugh-Beg. Leiden: E. J. Brill, 1958.

[5] Yuri Bregel. "Turco-Mongolian Influences in Central Asia". Robert L. Canfield (ed.) Turco- Persia in Historical Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, s. 70. Bregel, yerleşik bölgelerinin, konar-göçer akınları ile birlikte, kültürel gerileme olduğunu belirtmektedir. Şüphesiz özbek boylarının 16. ve 17. yüzyıllarda aralıklarla Maverâünnehir'e gelmesi, bu bölgede göçer nüfusu artırmış ve bu göçer hareketler geçici olarak tarımsal alanlara zarar vermiş olmalı. Ancak 1500'lerden itibaren Orta Asya'da eğilimin göçebeleşmeden ziyade yerleşikliğe geçme gibi görünmektedir.

[6] Bu meseleyi ilk ele alanlardan biri Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili ve Türkistan ve Yakın Tarihi. 2. baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981, s. 117-122. 16. yüzyılda uzun mesafeli Orta Asya kervan ticaretinin gerilemiş olduğunu

kabul eden Rossabi, bunun nedenlerinin ekonomik değil, politik olduğunu, ticaretin gerilemesinde, ticaret yollarının geçtiği bölgelerde siyasi çatışmaların ve kargaşalıkların yaşanmasının önemli rol oynadığını ileri sürmektedir. Morris Rossabi, "The 'Decline' of the Central Asian Caravan Trade". Gary Seaman (ed.), *Ecology and and Empire. Nomads in the Cultural Evolution of the Old World*, C. I, Los Angeles: Center for Visual Anthropology, University of Southern California Press, 1990, s. 81-102. Orta Asya'da uzun-mesafeli ticaret yollarının gerilemesi üzerine farklı görüşlerin genel bir değerlendirilmesi için bkz.: Gunder, 1998, s. 14-38.

[7] Stephen Dale, *Indian Merchants and Eurasian Trade, 1600-1750*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994; Audrey Burton. *The Bukharans. A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702*. New York: St. Martin's Press, 1997; İsenbike Togan ise bu devirde ticaret ve tüccarın örgütlenmesinde bir değişim olduğunu, bu değişimin sonucu, İpek Yolu ticaretinde "aracı" olarak rol oynayan siyasi yapıların bu rollerini yitirmeye başladığını ortaya koymaktadır. İsenbike Togan, "Inner Asian Merchants at the Closing of the Silk Road (17th Century) ", *Land Routes of the Silk Roads and the Cultural Exchanges Between the East and West Before the 10th Century*. Desert Route Expedition International Seminar in Urumqi, August 19-21, 1990. New World Press, s. 139-160.

[8] Bu konuda bkz.: Nurten Kılıç, "Siyasal Kültürde değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu". Ankara Üniversitesi: Yayınlanmamış Doktora tezi, 1999.

[9] Altınordu'nın çözülüşü hakkında bkz.: M. G. Safargaliyev, *Raspad Zalotoi Ordi*, Sarank, Mordovskoe Knijnoe Izd. 1960. Ayrıca, A. Yakubovski, *Altınordu ve Çöküşü*, Hasan Eren (çev.), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

[10] Adshead, Altınordu bu ayrımı "urban rejections" ve "nomad secessions" olarak ifade etmektedir. S. A. M. Adshead, *Central Asia in World History*. New York: St. Martin's Press, 1993, s. 151. Bu meseleye farklı bir açıdan bakış için bkz.: İ. Togan, "Altınordu Çözülürken Kırım'a Giden Yol", *Türk-Rus*

İlişkilerinde Dün Bugün Sempozyumu, Ankara: 12-14 Aralık, 1992.

[11] Kaynaklarda ulus-özbek, vilayet-i Özbek şekillerinde de yer alan Özbek/Özbek adının anlamı ve kökeni hakkında değişik görüşler mevcuttur. Yaygın olarak kabul edilen görüş, bu adın Altınordu hanı Özbek Han'a (1312-1341) dayandığıdır. 17. yüzyıl Hiva hanı ve tarihçisi Ebülгази Bahadır Han'a göre Özbek Han İslamiyet'i kabul ettikten sonra, ona bağlı Türk-Moğol boyları bu adı almıştır. Ebülгази Bahadır Han, Şecere-i Türk, P. I. Desmaisons (ed.), Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghazi Bahadur Khan, St. Petersburg, 1871, s. 174-175. Etnik bir isimden çok boy üstü politik bir ad olan Özbek adının neden ortaya çıkmış olduğu henüz tam olarak açıklanamasa da, Özbek adının Çağatay, Moğol adlarının ortaya çıktığı bir zamanda ortaya çıkmış ya da kullanılmış olması dikkate değerdir. Özellikle 15. yüzyıldan itibaren birbirine karşı tanımlanan olan bu adlar, Türk- Moğol boyları içinden kabile/boy üstü yeni kimliklerin ortaya çıkışına da işaret etmektedir. Bu konuda bkz.: Manz, "The Development and Meaning of Chaghatay Identity", Jo-Ann Gross (ed.), Muslims in Central Asia. Expressions of Identity and Change, Durham and London, Duke University Press, 1992, s. 27-45.

[12] Bori Ahmedov, Özbek Ulusu. Taşkent: Abdulla Kadiriy Namıdagi Halk Merası Neşriyatı " Nur", 1992, özellikle 26-36 sayfaları.

[13] Bir kopyası Taşkent Şarkşinaslık Enstitüsü'nde saklanan Mesud b. Osman Kohistani'nin Tarih-i Ebülhayır Hani adlı 16. yüzyılda yazdığı eser Ebülhayır hanın en kapsamlı biyografisidir. Bu eser kısmen Rusçaya çevrilmiştir. Bkz.: S. K. İbragimov ve V. P. Yudin (ed. ve çev.). Materiali po istorii kazahskih hanstva. Alma Ata, 1969, s. 135-140, 140-171.

[14] Ahmedov, s. 36-40. Safargaliyev, s. 207.

[15] Ahmedov, s. 41-42. Safargaliyev, s. 209.

[16] Bu konuda bkz.: İsenbike Togan, "Jöchi Khan and the Accounts on the Siege of Khwarazm as Symbols of Legitimacy". International Seminar " Source Studies of the History of Ulus

Djuchi (Golden Horde) from Kalka to Astrakhan (1223-1556)
Sunulan Bildiri. Kazan: 23-26 Haziran 1998.

[17] Kaynaklarda bu konuda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bu farklı kaynakları değerlendiren Ahmedov, Tarih-i Ebülhayır Hani'nin yazarına göre Ebülhayır Han'ın ve Özbeklerin, Harezm'in su ve havasından dolayı Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüş olduğunu belirtmektedir. Başka bir kaynağa göre ise Ebülhayır Han'ın Harezm'den ayrılmasının nedeni, bu tarihlerde Harezm'de şiddetli kurak olmasıdır. Ahmedov, s. 42. Ancak, Ebülhayır Han konfederasyonu içinde Deşt-i Kıpçak'ta kalmayı ve göçer hayatı devam ettirmek isteyen kesimlerin daha ağır basmış olduğu da düşünülebilir.

[18] Ahmedov, s. 47. 15. ve 16. yüzyıllarda Aşağı Sir Derya boyundaki şehirlerin durumu hakkında bkz.: K. A. Pitçulina, "Prisirdarinskie goroda i ih znaçenie v istorii kazahskih hanstv v XV- XVII vekah", Kazahstan v XV-XVIII, Alma-Ata, Izd. "Nauka", 1969, s. 5-49.

[19] Ahmedov, s. 80.

[20] Ahmedov, s. 106. Hafiz-i Tanış Buhari, Şeref-name-yi Şahi, Abdullahname, faskimile, 2 cilt, M. A. Salakhhetdinova (ed. ve çev.), Moskva, Izd. 'Nauka', 1983, s. 79.

[21] Muhammed Haydar Mirza Duglat, A History of the Moghuls of Central Asia, Being the The Tarikh-i Rashidi of Mirza Muhammad Haydar Dughlat, N. Elias (ed.) ve E. Denison Ross (çev.), reprint, 1972, s. 272-273. Ahmedov, s. 50. Kazak tarihi için bkz.: K. A. Pitçulina, Yugo-Vostoçni Kazahstan v. Seredine XIV-naçale XVI vekov. Alma-Ata, "Nauka", 1977.

[22] Kazak sultanları, Ebülhayır hanın 1468'de vefatından sonra tekrar Deşt-i Kıpçak'a gelerek burada Ebülhayır Han sonrası ortaya çıkan hakimiyet mücadelelerine aktif bir şekilde katılmışlardır 16. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'ın siyasi durumu hakkında önemli kaynaklardan biri: Fazlullllah b. Ruzbihan İsfahani, Mihman-name-yi Buhara, Manuçihr Sutuda (ed.), Tehran, Bungah-i Tarcumah wa Nashr-i Kitab, 1341/1963.

[23] Temür sonrası taht mücadeleleri için bkz.: Barthold, 1958, özellikle 55-82 sayfaları arası. Ayrıca B. F. Manz, The Rise and Rule of Tamerlane. Canto Edition. Cambridge:

Cambridge University Press, 1999, s. 147. Şahruh dönemi için bkz.: İsmail Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447), Ankara: 1994.

[24] Bu mesele hakkında Barthold, 1958, s. 125-128. İsenbike Togan, "Uluğ Bey Zamanında Yasa ve Şeriat Tartışmaları". Tarih Çevresi 10 (1994), s. 9-16.

[25] Jo-Ann Gross, "The Economic Status of A Timurid Sufi Shaykh: A Matter of Conflict or Perception", Iranian Studies XXI, 1-2 (1988), s. 84-104. Ayrıca bkz.: Jürgen Paul, "Forming A Faction: The Himaya System of Khaja Ahrar", International Journal of Middle East Studies 23 (1991), s. 533-548. Jürgen Paul Die politische und soziale Bedeutung der Naqsbandiyya in Mittelasiien im 15. Jahrhundert, Berlin, Walter de Gruyter, 1991.

[26] M. E. Subtelny, "Socio-Economic Bases of Cultural Patronage under the Later Timurids", International Journal of Middle East Studies 20, 4 (1988), s. 482.

[27] Bu konuda bkz.: Kılıç, 1999.

[28] Kaynaklarda Şibani, Şahi Beg, Şeybak ya da Şah baht şekillerinde de geçmektedir. Bu konuda bkz.: Z. V. Togan, 1981, s. 123, n. 64. Şeybani Han'ın hayatı hakkında bkz.: Kiliç, 1999; A. A. Semenov, K. voprosu o proishojdeniya i sostava uzbekov Şeybani-hana", Materiali po istorii tajikov i uzbekov Srednei Azii XII, 1, 1954a, s. 7-37, Semenov, "Şeybani-Han i zavoevanie imperi Timuridov", Materiali po istorii tadjikov i uzbekov Srednei Azii XII, 1, 1954, s. 39-83.

[29] Mevlana Binai, Şeybani-name, Kazuyuki Kubo (ed.), Kyoto, 1997, s.17.

[30] Şeyh Alem Azizan, Lamahat min nehahat al-kuds, Taşkent, IVAN, Uz. Rep., No. 495, v. 80a-81a. Hasanhoca Nisari, Muzakkir-i Ahbab, İsmail Bekcan (çev.), Taşkent, 1993, s. 19-20.

[31] Şeybani Han'ın Divan'ın bilinen tek kopyası; İstanbul, Topkapı Sarayı, Ahmet III, No. 2436, Bodrogligeti, A. J. E., "Yasavi Ideology in Muhammad Shaybani Khan's Vision of An Uzbek Empire", Journal of Turkish Studies 18 (1994), s. 53.

[32] Kaynaklarda Şeybani Han'ın Deşt-i Kipçak'a neden geri döndüğü hakkında değişik ve ilginç bilgiler mevcuttur. Bunların bir değerlendirmesi için bkz.: Kiliç, 1999, s. 97-101.

[33] Bu olaylar için bkz.: Zahirreddin Muhammad Babur Mirza, Baburnama, Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khanhanan's Persian Translation. Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation. W. M. Thackston (ed.), C. I, 1993-94, s. 167-170. Şeybani Han'ın Semerkand kuşatması için bkz.: Muhammed Salih, Şeybani-name, metin edisyonu ve Almanca çevirisi H. Vambery, Die Scheibaniade. Ein ozbegisches Heldengedicht in Gesangen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm, Wien, 1885.

[34] Heart'ın ele geçirilmesi hakkında bkz.: Gıyas al-Din Khwandamir, Habibu's-siyar, Tome Three. The Reign of the Mongol and the Turk. Translated and Edited W. M. Thackston. 2. cilt, Cambridge: Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1994, s. 534-535.

[35] Haydar Duglat, s. 241-246; Taniş, I, s. 85-86; Abdullah b. Muhammed b. Ali Nasrullahi, Zubdat al-Asar, Barthold, Soçineniia, C. VIII, s. 137-140.

[36] Bilindiği gibi, emir/bey unvanını alan Temür, hakimiyeti ele geçirdikten sonra hiçbir zaman han unvanını kullanmamış ve daima Cengiz soyundan bir hanı göstermelik yanında bulundurmıştır.

[37] Bodrogligeti, s. 42.

[38] Muhammed Salih, s. 148.

[39] Haydar Duglat, s. 282-283.

[40] Yasa üzerinde yapılan çalışmalar için bkz.: D. Ayalon, "The Great Yasa of Chinggis Khan. A Reexamination. Preface (A). The Basic Data in the Islamic Sources on the Yasa and on It's Contents", Studia Islamica 33 (1971); D. O. Morgan, "The 'Great Yasa of Chingiz Khan' and Mongol Law in the Ilkhanate", Bulletin of the School of Oriental and African Studies XLIX, 1 (1986), s. 162-176.

[41] M. B. Dickson, "Shah Tahmasb and the Uzbeks", Ph. D. Dissertation, Princeton University, 1958 Dickson, "Uzbek

Dynastic Theory in the Sixteenth Century", Trudy XXV-ogo Mejdunarodnogo Kongressa Vostokovedov 3 (1960), s. 208-216.

[42] R. D. McChesney, Waqf in Central Asia. Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889. Princeton-New Jersey, Princeton University Press, 1991.

[43] Hakimiyette ortaklık anlayışı için bkz.: J. Woods, Aqqoyunlu. Clan, Confederation, Empire. Minneapolis-Chicago, 1976, s. 12-16.

[44] "Ülüş sistemi" hakkında bkz.: Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 2. baskı. İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 285-301.

[45] Bu konuda bkz.: İ. Togan, "Patterns of Legitimation of Rule in the History of the Turks". Korkut E. Ertürk (ed.), Rethinking Central Asia. Ithaca, 1999, s. 49; İsenbike Togan "Türk Tarihi Prensipleri İçinde Dışta Ticaret İçte Ülüşün Rolü", Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Kongresi. Ankara: TTK, 5-9 Eylül, 1994.

[46] Cengiz Han döneminde "ülüş" hakkında bkz.: İ. Togan, Flexibility and Limitations in Steppe Formations The Kerait Khanate and Chinggis Khan. Leiden-New York, Brill, 1998.

[47] İlhanlılar'da ülüş sistemi için bkz.: Togan, 1981, s. 285-301.

[48] Şiban soyundan olan başka hanlıklar da mevcuttur. 1510'da Şiban soyundan Yadigar Sultan'ın torunları İlbars ve Balbars Harezm'i ele geçirerek burada Hiva-Özbek Hanlığı'nın temellerini atmışlardır. Yadigar sultan Şiban soyundan Arabşah, Ebülhayır ise Şiban soyundan İbrahim'in soyundan gelmektedir. Pulad Sultan ise her iki soyu Şiban'a bağlayan zincirini oluşturmaktadır. Bu konuda bkz.: Dickson, 1960, s. 213.

[49] Khwandamir, II, s. 538.

[50] Bu paylaşımların analizi için bakınız benim, "Family Rights and Dynastic Tradition in Uzbek Khanate in 16th Century Central Asia", The Seventh Annual Central Eurasian Studies Conference sunulan bildiri, Bloomington, 2000 (yayına hazırlanmaktadır).

[51] Binai, s. 80-81, Muhammed Salih, s. 387.

[52] Dickson, 1960, s. 210.

[53] Şeybani Han ve kardeşinin babası Şah Budak Sultandır.

[54] Bunlara Ebülhayır soyundan olmamakla birlikte miras hakkında sahip olan Bahtiyar Sultan'ın oğulları Mehdi ve Hamza Sultanları da eklemek gerekir.

[55] İsfahani, s. 5.

[56] Barthold, 1973, s. 130-145.

[57] Taniş, I, s. 86. Dickson, 1958, s. 34. Taniş'e göre Köşküncü Sultan (şimdi han) Semerkand'ı, Şeybani Han'ın oğlu Temür Sultan ile birlikte sahip olmuştur. Semerkand, Şeybani Han ve ailesinin hissesi olduğu için herhalde böyle bir düzenlemeye gidilmiş olmalı.

[58] Kaynaklarda bu konuda çelişkili bilgiler olmakla birlikte bu kurultay büyük bir ihtimalle 1511'de yapılmıştır.

[59] Taniş, I, s. 87; Haydar Duglat, s. 283. Kalkan kurumunun neye karşılık geldiği çok açık olmasa da, hanın halefi olarak anlamak mümkündür. Bu konuda bkz.: McChesney, 1991, s. 56.

[60] Cengiz ve Cuci ulusundaki veraset meseleleri için bkz. İ. Togan, "Jöchi Khan and the Accounts on the Siege of Khwarazm as Symbols of Legitimacy", s. 21-22. Thomas J. Barfield, The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China, 221 BC to AD1757. Cambridge MA, Oxford UK, 1992, s. 206-208. Ayrıca bkz.: Halil İnalcık, "The Ottoman Succession and Its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty", The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society. Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993, s. 37-69.

[61] Haydar Duglat, s. 282-283.

[62] McChesney, 1991, s. 62-63; McChesney, "Central Asia in the 10th- 12th/16th-18th Centuries", Encyclopedia Iranica, C. V, s. 181-182. (1992).

[63] McChesney, 1991, s. 63.

[64] McChesney, 1996, s. 135-136.

[65] McChesney, 64-66. Taryhy makalalar